

Г.В. ФІЛПОВА

Доля барокового іконостасу Кирилівської церкви (за матеріалами особистого архіву А. Прахова)

У роботі на основі вивчення матеріалів з особистого архіву професора А.В. Прахова розглядається доля барокового іконостасу Троїцької церкви Кирилівського монастиря. Вперше подається інформація про викуп іконостасу з додаванням його світлин, зроблених у 80-х роках XIX ст.

Ключові слова: Кирилівська церква, іконостас, Алімпій Галік, Адріан Прахов.

Цілковито заслуженої слави зазнали мистецькі роботи, виконані художником М. Врубелем для Кирилівської церкви в Києві. Серед них – модерновий іконостас у псевдовізантійському стилі, котрий по праву вважається шедевром, насамперед завдяки зображенню Богородиці з дітям, за легендою виконане з використанням портретних рис дружини професора А. Прахова.

Внесок А. Прахова в реставраційні процеси, пов'язані з такими визначними пам'ятками архітектурного та монументального мистецтва в Києві, як Софія Київська та Кирилівська церква важко переоцінити. Про проведені ним роботи з виявлення, розчистки та відновлення фресок і мозаїк давньоруського часу написано багато, в т.ч. й А. Праховим, а також його сином, мистецтвознавцем та художником М. Праховим.

Але маловідомим широкому загалу та недостатньо мірою висвітленим у дослідницькій та популярній літературі аспектом діяльності А. Прахова в Києві є негативний бік його досліджень. Передусім, він полягав у тому, що діяльність робочої комісії з відновлення фресок XII–XIII ст. спричинила знищення барокового оздоблення храмів. На загальному тлі того, що низка реалій життя Києва доби бароко реконструюється значно гірше, ніж побут часів

Давньої Русі, такі втрати пам'яток культури та мистецтва в XIX столітті є дуже значними.

А. Прахов, широко захоплюючись давньоруським мистецтвом, був неабияким його поціновувачем, проте художні витвори XVII–XVIII століть залишали його байдужим. Горгаючи робочі записи професора, котрі він вів протягом робіт у Кирилівській церкві в 1881–1888 роках, легко помітити, що описуючи долю храму в XVI ст. та зміни, внесені в його інтер'єри та архітектуру за сприяння князів Острозьких, він повністю проминає наступні два століття, і переноситься вже в сучасну йому епоху. Ця особливість є дуже виразною при тому, що зовнішній вигляд Кирилівської церкви, відомий А. Прахову та його сучасникам, сформувався саме в епоху бароко, не в останню чергу завдяки відомому архітекторові І. Григоровичу-Барському. Звісно, невеликий об'єм інформації, поданої А. Праховим про Кирилівську церкву XVII–XVIII ст., частково пояснюється тим, що значну кількість фресок цього часу вже було втрачено, і в деяких своїх листах він навіть виражає свій жаль з приводу цих втрат. Але загалом він діяв повністю в рамках уявлень своєї епохи – в XIX ст. бароковий живопис загалом не вважався повноцінним мистецтвом, і роз-

глядався радше як дещо вульгарний та переобтяжений деталями, але неминучий перехідний тип мистецтва між Середньовіччям та сучасністю [1].

Основною окрасою церкви в часи А. Прахова був іконостас. Авторство його іконних рядів приписувалося відомому іконописцеві Алімпію Галику, який відзначився оформленням кількох відомих київських храмів в Києві, зокрема – Троїцької надбрамної церкви храмового комплексу Києво-Печерської лаври. Деякі вчені, такі як А. Азлецький, Е. Крижанівський і О. Советов, датують іконостас більш раннім часом, а саме – початком або 20-ми роками XVII ст. Священик В. Антонов у XIX ст. датував іконостас 1777 роком, що є результатом однозначно помилкового трактування одного з дарчих написів [2].

Доля іконостасу майже не висвітлювалася в літературі, зовнішній вигляд і стилістичні особливості взагалі не підлягали жодному аналізу. У сприйнятті киян іконостас М. Врубеля вкоренився настільки, що він сприймається невіддільною частиною церковного інтер'єру, яка перебувала на своєму місці вічно.

В особистому архіві А. Прахова, що зберігається нині у фондах Національного заповідника «Софія Київська», нами було знайдено унікальні фото, зроблені фотографом І. Постернаком і самим А. Праховим у 1881 р., перед початком робіт у Кирилівській церкві. Вони репрезентують внутрішній вигляд храмової споруди, фрагменти фресок, які не було вкрито суцільним шаром тиньку наприкінці XVIII ст., і оригінальний іконостас барокового часу. Копії цих фотоматеріалів зберігаються також у фондах Російського музею в Санкт-Петербурзі, про що згадують у своїй фундаментальній праці про Кирилівський монастир І. Марголіна та В. Ульяновський, зазначаючи, що дані матеріали ними опрацьовані не були [3]. У своїй статті, яка розглядає

історію іконостасів Троїцького храму Кирилівського монастиря, І. Марголіна зазначає, що фотографічних зображень барокового іконостасу досі віднайдено не було, й існує лише кілька його описів в літературі, котрі ми не будемо повторювати [4].

На віднайдених фото можемо бачити примхливі барокові форми, які на перший погляд провокують певне порушення класичних уявлень про послідовність і взаємне відношення чинів іконостасу. Але, не дивлячись на своєрідне виконання, ієрархія в іконостасі Кирилівської церкви присутня.

Зображення розділено фарбованими площами та панелями з пишним, можливо, позолоченим різьбленням. Іконостас увінчаний живописним розп'яттям із Богородицею та Іоанном Богословом, що стоять перед ним – «Голгофою». Нижче, в обрамленні різьблених рослинних орнаментів, знаходиться зображення Саваофа із земною сферою та Святого Духа. По обидва боки від зображення Бога-отця – чин пророків, який містить 8 невеликих тондо, по 4 з кожного боку. Наступний ряд – традиційно Деїсус. Його центром є ікона Спаса в силах із Богородицею та Іоанном Хрестителем, що стоять перед ним. Деїсусний ряд формують 4 панелі із зображеннями святих – в групах по троє. Завдяки аркоподібній формі всієї конструкції, виникає враження, що вони підіймаються сходами, прямуючи до престолу Спасителя. Наступний ряд – празників. Його сформовано десятьма тондо, розташованими напівколами над проходами збоку від Царських врат.

На жаль, якість світлин є незадовільною, і сюжети деяких ікон, а також вигляд самих Царських врат і місцевого ряду, встановити доволі складно. Можна висунути припущення, що в місцевому ряду с правого боку містилася ікона Покрови, яка дуже погано, але все ж проглядається на знімку. З обох сторін від Царських врат мали бути ікони Христа та Богородиці,

а також – зображення святого покровителя церкви, Кирила Олександрійського [5]. Сюжети інших ікон можна встановити за описами, які подавалися В. Антоновим у працях III Археологічного з'їзду та були опубліковані І. Марголіною. [6]

Конструкція іконостасу є традиційною для 20-х років XVIII ст. – форми наслідують триумфальну арку. Такі іконостаси були характерними для бароко петровської доби, і повністю вийшли з моди, навіть провінційної, в елизаветинську епоху – в 1740–1750-х роках. Це дозволяє датувати іконостас Кирилівської церкви не кінцем XVII ст., хоча деякі його ікони можуть бути старішими, а 20–30 роками XVIII ст., і цей час припадає на найвищий пік активності лаврської іконописної школи, головним майстром якої був Алімпій Галик.

Зафіксувавши інтер'єри Кирилівської церкви для нащадків (що відповідало вимогам Археологічної комісії, яка спонсорувала дослідження), А. Прахов вирішив замінити старий іконостас на такий, який би, на його думку, умовно відповідав XII ст. Фактично, сам А. Прахов виступив з основними пропозиціями щодо вигляду такого іконостасу – його було виконано за власними ескізами професора [7]. Попередній іконостас, очевидно, почали знімати ще в 1881 р. Остаточоно його було розібрано навесні чи влітку 1886 р., оскільки

ки приблизно цим часом датуються перемовини А. Прахова з одеським купцем А. Тузіні (Тузиною, як він згадується іноді в документах) щодо придбання матеріалів для клиросів, перил і огорож для хор та іконостасу [8].

18 жовтня 1886 р. через Контору Кирилівських закладів А. Прахову надійшла пропозиція священника Сквирського повіту с. Попельної (нині с. Попельня Житомирської обл., або ж селище міського типу тієї ж області) Євтихія Федрицького, який цікавився, чи вважає професор за потрібне залишити при Кирилівській церкві якісь старовинні ікони або кіоти, і чи не бажає

він виставити на продаж старий іконостас, самостійно вказавши ціну, за яку його можна було б передати до іншої церкви.

Так звучала заява о. Євтихія, збережена в архіві А. Прахова: «Узнав, что в Киевском Кирилловском богоугодном заведении существует к продаже старый иконостас и все киоты, сложенные в сараях, я осматривал и получил от Церковного Старосты заявление, что действительно киоты, по распоряжению начальства, не смогут быть поставлены в церкви, дабы не закрывали фрески, а из иконостаса, хотя и ветхого, можно устроить меньший; потому прошу Киевский приказ Общественного присутствия о продаже сказанных священных предметов в распоряжении меня уведомить» [9].

З цього документу можна зробити такі висновки. А.В. Прахов вважав старий іконостас неприйнятним для Кирилівської церкви, адже його висота не давала можливості для повноцінного огляду відкритих ним у вівтарній частині давньоруських фресок. Дійсно, новий іконостас мав тільки один ряд, і його висота була чи не втричі меншою за висоту попереднього. З деяких опублікованих раніше листів А. Прахова робимо висновок про те, що на розібрання старого іконостасу відразу дало згоду єпархіальне відомство [10].

Розібравши іконостас, А. Прахов передав його господарчому відділу Контори Кирилівських богоугодних закладів (тобто психіатричній лікарні, що знаходилася поряд із церквою). Там ікони Алімпія Галика та кіоти від них

кілька місяців (з весни до осені 1886 р.) перебували в сараї. Можливо, іконостас, який більш, ніж століття не мав жодного ремонту та реконструкції, вже на момент свого перебування на історичному місці був не в найкращому стані. Проте о. Євтихій, оглянувши його у вигляді купи фрагментів, звалених у господарчих приміщеннях, дійшов висновку, що деякі частини взагалі не можуть бути відновлені. Відтак, іконостас Алімпія Галика було перероблено на менший. Ми не знаємо, котрі з ікон чи навіть цілих чинів було втрачено.

У літературі іноді зустрічається твердження про те, що іконостас Алімпія Галика було передано не до Попельні, а до с. Бортничі (нині – територія Києва) в 1892 р. При чому говориться, що передано було всі ікони [11]. Існує також думка про те, що іконостас було продано церкві с. Нижча Дубечня Остерського повіту Чернігівської губернії, а старі та потрухлі ікони зберігалися у нижньому ярусі монастирської дзвіниці. Проте, жодних документальних підтверджень цьому знайдено не було. [12] Можливо, це помилка чи плутанина, але цілком може статися, що до Бортничів повний іконостас, але у зменшеному порівняно з оригіналом вигляді передали вже з Попельні, через шість років після вивезення з Києва. Так чи інакше, він загинув під час II Світової війни.

Отже, професор А. Прахов відіграв значну, хоча й не надто позитивну роль у долі барокових старожитностей Кирилівської церкви. Окрім низки втрачених фресок, а також таких деталей інтер'єру – таких, як різьблена єпископська кафедра, було фактично знищено визначний зразок церковного мистецтва пізнього бароко – іконостас, можливим автором якого є Алімпій Галик. Хоча, завдяки фотофіксації, ми маємо певне уявлення про його зовнішній вигляд і

стильові нюанси. Щоправда, фото, зроблені наприкінці XIX ст., недостатньо якісно передають дрібні деталі та деякі фрагменти іконопису й різьблення.

Як би там не було, але є очевидним те, що старий іконостас Кирилівської церкви був визначною та репрезентативною пам'яткою українського бароко. Звісно, його повноцінна історія досі є недостатньо вивченою та чітко прослідкованою в наукових розвідках, але за допомогою нововиявлених архівних даних з'являється можливість додати до неї нові деталі. Так, знайдені автором фотографії іконостаса дозволяють вужче датувати його та скласти хоча б загальне, доповнюване свідочтвами очевидців, враження про дійсний вигляд цієї пам'ятки, а невідомі раніше документи проливають світло на питання першого його продажу.

Джерела та література

1. Пучков А. «Кирилловские черновики А.В. Прахова» (декабрь 1880-ноябрь 1881 гг.) // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини : Зб. наук. праць. – К., 2007. – Вип. 4. – С. 265
2. Марголіна І., Ульяновський В. Київська обитель святого Кирила. – К. : Либідь, 2005. – С. 285.
3. Марголіна І. Іконостас Кирилівської церкви // Людина і світ. – 1996. – № 10. – С. 23.
4. Там само. – С. 23–24.
5. Науковий архів Національного заповідника «Софія Київська» (далі – НА НЗ «Софія Київська»), група зберігання НАДР, спр. 415/2, арк. 1, 2, 6 об., 52
6. Марголіна І. Вказана праця. – С. 22.
7. НА НЗ «Софія Київська», група зберігання НАДР, спр. 415/17, арк. 43.
8. Там само, спр. 415/21, арк. 77-78
9. Там само, спр. 415/23, арк. 88-89
10. Пучков А. Вказана праця. – С. 265
11. Кілессо Т. Кирилівський монастир. – К. : Техніка, 1999. – С. 38
12. Марголіна І. Вказана праця. – С. 23

Филипова А.В. Судьба барочного иконостаса Кирилловской церкви (по материалам личного архива А. Прахова)

В работе на основе изучения материалов личного архива профессора А. Прахова рассматривается судьба барочного иконостаса Троицкой церкви Кирилловского монастыря. Впервые подается информация о выкупе иконостаса с приложением его фотографий, сделанных в 80-х гг. XIX в.

Ключевые слова: Кирилловская церковь, иконостас, Алимпи́й Галик, Адриан Прахов.

Filipova H.V. The fate of the Baroque iconostasis of St. Cyril's Church (by materials of A. Prakhov's personal archive)

In the study based on the materials from the personal archive of professor A. Prakhov is considered the fate of the Baroque iconostasis of Trinity church in St. Cyril's Monastery. For the first time provides information about the redemption of the iconostasis with attachment its photographs taken in 1880s.

Key words: St. Cyril's Church, an iconostasis, Alimpiy Halyk, Adrian Prakhov.

Подано до друку: 10.03.2016 р.